

سنت‌های طراحی فرش در ایران از سده پنجم پیش از میلاد تا سده دهم میلادی

نویسنده: داود شادلو^{۱*}

۱. دکتری تاریخ تطبیقی و تحلیلی هنر اسلامی

* Shadloudavood@gmail.com

09360328263

چکیده

کیفیت نبود شونده مواد اولیه به کاررفته در فرش سبب شده است که فرش‌پژوهان برای شناسایی و گمانه‌زنی درباره طرح و نقش فرش‌های دوران گذشته جز نمونه‌های فیزیکی موجود (فرش‌ها و فرش‌پاره‌ها) که سند مستقیم به شمار می‌روند و از بیشترین درجه اعتبار برخوردارند، از سرنخ‌هایی چون اسناد مکتوب (گزارش‌ها، سفرنامه‌ها، تاریخ‌نگاری‌ها)، منابع تصویری (نگاره‌های ایرانی، نقاشی‌های اروپایی، نقوش بازتاب‌یافته بر دیگر آثار هنری) و کشفیات باستان‌شناسی (آثار فلزی، سنگی، سفالی و...) نیز استفاده کنند. در بازه زمانی سده پنجم پیش از میلاد تا سده دهم میلادی جز قالی موسوم به پازیریک - که به باور کارشناسان متأثر از سنت‌های تصویری هنر درباری هخامنشیان است - نمونه فرش کاملی در مرزهای فلات ایران به دست نیامده بود که گواه و شناساننده نوع طرح، نقش و رنگ فرش‌ها در این بازه زمانی باشد؛ داده‌ها نیز اندک بودند و هستند؛ اما گاه بخت با پژوهشگران یار می‌شود که کشفیات تازه آنان را به دستاوردهایی نوین رهنمون می‌شود. برای نمونه در سال ۲۰۱۴ م فردریک اشپولر^۱ شماری از فرش‌های دوران پیش از اسلام را در کتاب «فرش و بافته‌های پیش از اسلام سرزمین‌های شرقی»^۲ رونمایی کرد که پیش‌تر اطلاعی درباره آن‌ها وجود نداشت. بخشی از این مجموعه بیست و چندتایی، پاره‌فرش‌هایی است متأثر از سنت‌های بصری هنر دوره ساسانیان که در ولایت‌های شمالی افغانستان (سمنگان و فاریاب) یافت شده‌اند و مطالعه تطبیقی طرح و نقش آن‌ها، ریشه‌های مشترکی را با قالی پازیریک نشان می‌دهد. یافته شدن این نمونه‌ها برخی گمانه‌های پیشین درباره ریشه‌های ایرانی سنت طرح و نقش قالی پازیریک را تأیید می‌کند؛ از سویی با استناد به دیگر آثاری که در بازه زمانی موردنظر و در جغرافیای ایران فرهنگی یافت شده‌اند می‌توان رد سنت تصویری‌ای را شناسایی کرد که از سده پنجم پیش از میلاد تا سده هفتم میلادی ترداد شده و ادامه یافته است. باین‌حال میان پازیریک و نمونه‌های ساسانی در عمل درنگی طولانی وجود دارد؛ بنابراین یافتن ریشه‌های یک سنت تصویری ادامه‌دار نیاز به بررسی موشکافانه‌تر بر آثاری جز فرش‌ها نیز دارد؛ از این‌رو باید به سرنخ‌ها و اسناد دیگری مراجعه کنیم که ریشه‌های مشترکی را می‌نمایانند. به نظر می‌رسد سنت‌های پیشاسلامی طراحی فرش در ایران حدوداً تا سه سده اولیه هجری (دهم میلادی) نیز ادامه داشته‌اند اما با ورود گسترده ترکان و مغولان از اوایل سده چهارم ه. ق اندک‌اندک دگرگون می‌شوند.

¹ Friedrich Spuhler

² Pre-Islamic Carpets and Textiles from Eastern Lands

هدف از این پژوهش شناسایی سنت‌های طراحی فرش از سده پنجم پیش از میلاد تا سده دهم میلادی بر اساس داده‌های نویافته است. نوع مقاله علمی-مروری است و می‌کوشد اطلاعات پیشین را با توجه به داده‌های نوین مورد تجزیه و تحلیل دوباره قرار دهد. روش انجام پژوهش توصیفی-تحلیلی است. جامعه آماری کلیه نمونه‌های در دسترس (فرش‌ها، یافته‌های تصویری و باستان‌شناسی) است که بر اساس آن‌ها می‌توان به شناسایی طرح و نقش فرش‌های بافته شده در بازه زمانی مورد نظر پرداخت. روش گردآوری داده‌ها اسنادی و ابزار آن فیش‌برداری و مراجعه به پایگاه‌های آنلاین معتبر است؛ همچنین داده‌ها به صورت کیفی تجزیه و تحلیل می‌شوند.